

Elżbieta Skowrońska

Kilka uwag o nowelizacji prawa spadkowego

Palestra 35/1-2(397-398), 18-22

1991

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Elżbieta Skowrońska

Kilka uwag o nowelizacji prawa spadkowego

Ustawa z dnia 28 lipca 1990 r. o zmianie ustawy - kodeks cywilny /Dz. U. Nr 55, poz. 321/ poczyniła w dziedzinie prawa spadkowego stosunkowo niewielkie zmiany. Nie wprowadzono nowych instytucji, takich jak np. klauzula *rebus sic stantibus* w prawie zobowiązań /art. 357¹ k. c./, ani nie dokonano żadnych dalej idących zmian, jak przykładowo w odniesieniu do instytucji przedawnienia /art. 117 k. c./.

Ocena nowelizacji jest o tyle utrudniona, że wprowadzone zmiany mają zróżnicowany „ciężar gatunkowy”. Na czoło jednak niewątpliwie wysuwają się zmiany w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych.

Na wstępie nasuwa się przy tym uwaga o charakterze bardziej ogólnym. Otóż ustawodawca uznał za celowe pozostawienie odrębnej regulacji dotyczącej dziedziczenia gospodarstw rolnych. Nadal zatem mamy do czynienia z dwoma różnymi reżimami: ogólnymi regułami dziedziczenia i szczególnymi uregulowaniami dotyczącymi dziedziczenia gospodarstw rolnych. Jest to istotne z dwóch względów: po pierwsze, większość zmian wprowadzonych do prawa spadkowego odnosi się właśnie do dziedziczenia gospodarstw rolnych; po drugie, daleko idącemu zróżnicowaniu uległo dziedziczenie takich gospodarstw wynikające z ustawy oraz oparte na rozrządzeniu testamentowym. Stąd nieco uwagi należy tej problematyce poświęcić.

Przepis art. 1058 k. c. w swym obe-

cnym brzmieniu zachował zasadę, iż do dziedziczenia gospodarstw rolnych mają zastosowanie przepisy tytułu X księgi IV kodeksu cywilnego, z dwiema zasadniczymi modyfikacjami: przepisy te odnoszą się jedynie do dziedziczenia ustawowego oraz dotyczą gruntów rolnych o powierzchni przekraczającej 1 ha.

W akcie prawnym rangi ustawy został zatem określony minimalny obszar gospodarstwa rolnego¹. Ponadto z przepisu art. 1058 k. c. wynika zróżnicowanie reguł dziedziczenia gospodarstwa rolnego w zależności od tytułu powołania spadkobiercy. Na mocy ustawy dziedziczyć mogą jedynie podmioty określone w art. 1059 i nast. k. c. W testamencie spadkodawca może powołać do dziedziczenia gospodarstwa dowolną osobę. Skreślenie art. 1065 k. c., który normował problematykę powołania spadkobiercy gospodarstwa rolnego w testamencie, oznacza powrót w tym zakresie do ogólnych reguł dotyczących ustanowienia spadkobiercy /art. 959 i nast. k. c.².

Dziedziczenie ustawowe nadal podlega regułom szczególnym, określonym przede wszystkim w art. 1059 i 1060 oraz 1062 i 1063 k. c. Powrót do ogólnych zasad dziedziczenia ustawowego następuje, tak jak poprzednio, dopiero w sytuacji, gdy małżonek spadkodawcy ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym dla dziedziczenia gospodarstwa

rolnego, albo gdy uprawnionymi do dziedziczenia są wyłącznie osoby, które w chwili otwarcia spadku były trwale niezdolne do pracy /art. 1063 k. c./.

Pozostawienie szczególnych unormowań dotyczących ustawowego dziedziczenia gospodarstw rolnych budzi pewne zdziwienie. Wydawać by się mogło, że jednym z celów wprowadzonych zmian jest likwidacja unormowań szczególnych, rezygnacja z ograniczeń w zakresie obrotu nieruchomościami rolnymi. Świadczy o tym skreślenie przepisów art. 160, 161, 163 - 165, 166 § 2, 167 i 168 k. c. zawierających normy ogólne odnoszące się do przenoszenia własności nieruchomości rolnych, a także radykalna zmiana przepisów dotyczących znoszenia współwłasności nieruchomości rolnej /por. nowe brzmienie art. 213 i 214 oraz 216 - 218 k. c., a także dodany art. 215 k. c./ . A przecież także dziedziczenie gospodarstw rolnych stanowi także pewien wycinek obrotu nieruchomościami rolnymi, prawda, że o szczególnym charakterze.

Nasuwa się pytanie o celowości pozostawienia odrębnej regulacji, której działanie łatwo jest przecież zniweczyć, bądź przez sporządzenie testamentu o określonej treści, bądź przez zbycie gospodarstwa rolnego w drodze czynności *inter vivos*. Wydaje się, że w toku trwających nadal prac nad reformą prawa cywilnego należałoby dziedziczenie gospodarstw rolnych poddać ogólnym regułom dziedziczenia ustawowego. Postulat taki jest tym bardziej uzasadniony, że skreśleniu uległo już wiele przepisów tytułu X księgi IV kodeksu cywilnego zawierających szczególne unormowania kwestii związanych z dziedziczeniem gospodarstw rolnych³. Z przepisów zaś, które nadal obowiązują, art. 1070 k. c. zawiera odesłanie do przepisów o podziale gospodarstwa rolnego przy zniesieniu współwłasności, a art. 1082 k. c. - dotyczący ustalenia zachowku, gdy do spadku wchodzi gospodarstwo rolne - nakazuje ustalać zachowek

według przepisów tytułu X przy odpowiednim stosowaniu art. 216 k. c..

Na zakończenie uwag dotyczących zmian w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych nasuwa się jeszcze jedno spostrzeżenie. Ustawodawca dokonał zmiany treści art. 1067 k. c. Przepis ten w swoim dotychczasowym brzmieniu dotyczył zapisu gospodarstwa rolnego lub jego części oraz innego zapisu, a jego wykładnia budziła wiele wątpliwości⁴.

Obecne brzmienie art. 1067 k. c. jest niezupełnie klarowne. Wydaje się z niego wynikać, że ustawodawca wprowadza rozróżnienie dwóch rodzajów zapisów obciążających spadek, w skład którego wchodzi gospodarstwo rolne: zapis zobowiązujący do spełnienia świadczenia pieniężnego /art. 1067 § 1 k. c./ oraz zapis, który można by określić jako zapis „w naturze”, w którym zawarty jest obowiązek przeniesienia na zapisobiercę własności części spadkowego gospodarstwa rolnego, gdyż tylko w takim przypadku wykonanie zapisu może prowadzić do podziału gospodarstwa rolnego lub wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej /por. art. 1067 § 2 k. c./.

W odniesieniu do pierwszego rodzaju zapisu należy stosować odpowiednio art. 216 k. c. /art. 1067 § 1 k. c./ . Oznacza to, że wysokość takiego zapisu może zostać obniżona /art. 216 § 2 k. c./, a ponadto świadczenie pieniężne obciążające z tytułu zapisu spadkobiercę może być rozłożone na raty lub /także ?/ może ulec odroczeniu termin płatności /art. 216 § 3 k. c./ . Jeśli natomiast chodzi o zapis „w naturze”, to przepis § 2 art. 1067 k. c. daje spadkobiercy zobowiązanemu do wykonania zapisu możliwość żądania zamiany przedmiotu zapisu na świadczenie pieniężne. Możliwość taka wystąpi, gdy wykonanie zapisu prowadziłoby do podziału gospodarstwa rolnego lub wkładu gruntowego w rolniczej spółdzielni produkcyjnej sprzecznego z zasadami prawidłowej gospodarki rolnej.

Rozwiązanie ustawowe nasuwa kilka uwag. Po pierwsze, nastąpiło odejście od ograniczeń zakresu swobody ustanawiania zapisu, którego przedmiotem jest gospodarstwo rolne lub jego część. Istniejące uprzednio odesłanie do reguł dotyczących ustanowienia spadkobiercy gospodarstwa rolnego w testamencie /por. dawny tekst § 1 art. 1067 k. c./ zniknęło. Stanowi to zresztą logiczne następstwo rezygnacji z ograniczeń ustawowych w zakresie testamentowego dziedziczenia gospodarstw rolnych.

Po drugie, wprowadzona została możliwość zamiany zapisu „w naturze” na zapis, którego przedmiotem jest świadczenie pieniężne. Przepis art. 1067 k. c. powinien być przy tym rozumiany w taki sposób, że wysokość owego świadczenia pieniężnego ustalonego w trybie art. 1067 § 2 k. c. nie musi odpowiadać wartości gospodarstwa rolnego lub jego części stanowiącego pierwotnie przedmiot zapisu. Skoro bowiem przedmiotem zapisu staje się świadczenie pieniężne, stosuje się do niego odpowiednio art. 216 k. c. /co wynika z § 1 art. 1067 k. c./.

Po trzecie, ustawodawca zrezygnował z rozróżnienia zapisu gospodarstwa rolnego lub jego części /dawny tekst art. 1067 § 1 k. c./ oraz innego zapisu obciążającego spadkobiercę gospodarstwa rolnego /dawny tekst § 2 art. 1067 k. c./.

Zmiana ta budzi uczucia ambiwalentne. Z jednej bowiem strony z ustawy usunięto określenie „zapis gospodarstwa rolnego lub jego części”, wokół rozumienia którego toczyły się spory⁵, a także określenie „inny zapis”. Rozróżnienie to straciło poniekąd rację bytu z uwagi na wprowadzenie swobody w zakresie dokonania zapisu gospodarstwa rolnego lub jego części. Zmianę tę należy zatem zaaprobować. Z drugiej jednak strony przepis art. 1067 § 2 k. c. w dawnym brzmieniu dopuszczał możliwość obciążenia spadkobiercy gospodarstwa rolnego innym zapisem o tyle, o ile zapis nie stanowił nadmiernego obciążenia tego go-

spodarstwa. Zapis stanowiący nadmierne obciążenie pozostawał ważny, ale ulegał stosownemu obniżeniu. Ustawa stwarzała zatem możliwość ochrony spadkobiercy gospodarstwa rolnego przed nadmiernym obciążeniem tego gospodarstwa.

W obecnym stanie prawnym przewidziana jest możliwość zmniejszenia jedynie takiego zapisu, którego przedmiotem jest świadczenie pieniężne /art. 1067 § 1 k. c./. Otwarta pozostaje kwestia zapisów, których przedmiotem nie jest gospodarstwo rolne lub jego część, ale nie jest nim także świadczenie pieniężne. Tymczasem dosyć łatwo wyobrazić sobie sytuację, w której zapis np. rzeczy oznaczonej co do tożsamości lub zapis, którego przedmiotem są okresowe świadczenia w naturze, stanowi bardzo poważne obciążenie spadkowego gospodarstwa rolnego. Jednoznaczne brzmienie art. 1067 k. c. nie stwarza możliwości stosownego obniżenia takiego zapisu. Takie rozwiązanie budzi wątpliwości.

Pozostałe zmiany w przepisach księgi IV kodeksu cywilnego nie wzbudzają zastrzeżeń. Wprowadzenie ustawą z 6 kwietnia 1984 r. o fundacjach /Dz. U. Nr 21, poz. 97/ możliwości ustanowienia fundacji w testamencie /art. 3 ust. 1/ pociągnęło za sobą powstanie konieczności dokonania stosownej nowelizacji art. 927 k. c.⁶. Ustawa z 28 lipca 1990 r. dokonała tego przez uzupełnienie treści art. 927 k. c. przepisem § 3.

Uległy zmianie przepisy art. 995 i 1042 § 2 k. c. W art. 995 k. c. wprowadzono zasadę, zgodnie z którą wartość przedmiotu darowizny doliczanej do spadku przy ustalaniu wysokości zachowku, oblicza się według stanu z chwili jej dokonywania, a według cen z chwili ustalania zachowku. Dotychczas za podstawę ustalenia wartości darowizny służyły ceny z chwili otwarcia spadku. Podobnie w art. 1042 § 2 k. c., zgodnie z którym wartość przedmiotu darowizny zaliczanej na schedę spadkową oblicza się według stanu z chwili jej dokonywania, a według cen z

chwili działu spadku. Dotychczas decydowały ceny z chwili otwarcia spadku.

Zmiany te należy w pełni zaaprobować. Stanowią one przejaw reakcji ustawodawcy na wahania siły nabywczej pieniądza. Unormowania te odzwierciedlają regułę wypracowaną w orzecznictwie Sądu Najwyższego, zgodnie z którą określenie substratu zachowku następuje według cen z chwili ustalania zachowku, a nie z chwili otwarcia spadku. Na konieczność wprowadzenia takiej zasady zwracano także uwagę w doktrynie⁷.

Przyjęte rozwiązanie chroni interesy osób uprawnionych do zachowku, a także interesy współspadkobierców w przypadku zaliczania darowizny na schedę spadkową. Występujący nadal spadek realnej wartości pieniądza powoduje, że nawet stosunkowo krótki czas dzielący chwilę otwarcia spadku i chwilę ustalania wartości zachowku czy dokonywania działu spadku /np. okres roku/, może pociągnąć za sobą znaczne pogorszenie sytuacji uprawnionego do zachowku bądź współspadkobierców osoby, która otrzymała darowiznę zaliczaną na schedę spadkową. Z tych względów, jak wspominałem, należy w pełni zaaprobować dokonane zmiany.

Ponadto z kodeksu wykreślono art. 969 oraz 1013. Oznacza to, że jednostki organizacyjne niepaństwowe zwolnione zostały z obowiązku uzyskiwania zgody odpowiedniego organu państwowego na przyjęcie zapisu oraz przyjęcie spadku. Jest to jeszcze jeden przejaw zrównywania sytuacji prawnej wszystkich podmiotów prawa cywilnego, w szczególności wszystkich jednostek organizacyjnych wyposażonych w osobowość prawną. Każda zmiana idąca w tym kierunku powinna być w pełni aprobowana.

Reasumując, zmiany w dziedzienie prawa spadkowego dokonane ustawą z 28 lipca 1990 r. są stosunkowo niewielkie. Mają jednak dosyć istotne znaczenie, zwłaszcza w obrębie unormowań dotyczących dziedziczenia gospodarstw rolnych. Jed-

nak nie wszystkie wprowadzone zmiany zasługują na pełną aprobatę. Niektóre, o czym była mowa wyżej, budzą poważne wątpliwości.

Na zakończenie pozwolę sobie natomiast na kilka zdań dotyczących zmiany w obrębie prawa spadkowego, która nie została dokonana.

Wydawało się rzeczą oczywistą, że zmiana ulegnie § 1 art. 951 k. c. Z literalnego brzmienia tego przepisu wynika bowiem, że podmiotami uprawnionymi do przyjęcia oświadczenia spadkodawcy przy sporządzaniu testamentu allograficznego są ciągle przewodniczący lub inny stałe urzędujący członek prezydium gromadzkiej rady narodowej, miejskiej /dzielnicowej/ rady narodowej lub rady narodowej osiedla, a także sekretarz gromadzki /miejski, osiedla/.

Nie miejsce tu na wyliczanie, ile i jakie zmiany zaszyły w podziale administracyjnym kraju oraz strukturze organów administracji od dnia wejścia w życie kodeksu cywilnego. Tymczasem żaden z aktów prawnych wprowadzających kolejne zmiany w administracji, ani żadna z dokonywanych nowelizacji kodeksu cywilnego, nie poczyniła stosownej nowelizacji wspomnianego przepisu.

Także ostatnie, zasadnicze zmiany polegające na stworzeniu dwóch pionów administracji - samorządowej oraz rządowej administracji ogólnej⁸, nie znalazły odbicia w treści § 1 art. 951 k. c. Ustawa z 17 maja 1990 r. o podziale zadań i kompetencji określonych w ustawach szczególnych pomiędzy organy gmin a organy administracji rządowej oraz o zmianie niektórych ustaw /Dz. U. Nr 34, poz. 198/ przesądziła jedynie w art. 1 pkt 9, iż do właściwości organów gminy przechodzi przyjmowanie ustnych oświadczeń ostatniej woli spadkodawcy /art. 951 § 1 k. c./ Nie sprecyzowano natomiast ani w tej ustawie, ani w ustawie nowelizującej kodeks cywilny, jaki organ gminy jest w tym względzie właściwy. Brak takiego unor-

mowania, a co za tym idzie, pozostawienie bez zmian art. 951 § 1 k. c., nie da się niczym usprawiedliwić.

Dostosowanie treści tego przepisu do obecnego stanu prawnego jest niezbędne i powinno nastąpić jak najszybciej. Osobiście wyrażam przekonanie, że krąg podmiotów uprawnionych do przyjęcia oświadczenia spadkodawcy powinien być dosyć szeroki i obejmować zarówno przewodniczącego zarządu gminy, czyli wójta lub burmistrza /prezydenta miasta/, jak i wszystkich członków zarządu gminy.

Ramy artykułu nie pozwalają na bardziej szczegółową analizę zmian dokonanych w zakresie prawa spadkowego. Pełna ocena zmienionego stanu prawnego nie może zresztą zostać przeprowadzona w oparciu wyłącznie o tekst przepisów. Konieczne jest w tym zakresie sięgnięcie także do praktyki, do funkcjonowania norm prawnych. A na to jest jeszcze za wcześnie. Stąd jedynie kilka uwag dotyczących samych zmian tekstu ustawy, które zresztą traktuję jako dyskusyjne.

Przypisy:

- ¹ Poprzednio minimalny obszar nieruchomości rolnej /a także inne cechy takiej nieruchomości/ był określony w rozporządzeniu Rady Ministrów z 28 listopada 1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych /Dz. U. Nr 45, poz. 304 z późn. licznymi zmianami/. Minimalny obszar wynosił początkowo 0,2 ha /według pierwotnego brzmienia § 1 rozp./, później - 0,5 ha, a ostatnio /rozp. RM z 25 marca 1989 r., Dz. U. Nr 23, poz. 122/ - 1 ha. Taki też obszar minimalny przyjął kodeks cywilny.
- ² Unormowanie kwestii powołania spadkobiercy gospodarstwa rolnego w testamencie ulegało zmianom. Nowe brzmienie art. 1065 k. c. ustalone zostało w art. 1 pkt 19 ustawy z 26 października 1971 r. o zmianie ustawy - kodeks cywilny /Dz. U. Nr 27, poz. 252/. Wykładnia tego przepisu, zarówno w jego brzmieniu pierwotnym, jak i znowelizowanym, nasuwała szereg wątpliwości. Por. przykładowo - B. K o r d a s i e w i c z: Testamentowe dziedziczenie gospodarstw rolnych, Wrocław 1978, a także S. W ó j c i k /w:/ System prawa cywilnego, t. IV, Prawo spadkowe, Ossolineum 1986, s. 234 i nast. oraz powołana tam literatura i orzecznictwo.
- ³ Poza wspomnianym art. 1065 k. c. skreślone zostały: art. 1068 i 1069, 1071-1073, 1075, 1078, 1080, 1083-1085 oraz 1088 k. c.
- ⁴ Por. S. W ó j c i k /w:/ System..., T. IV, s. 258 i nast. i powołana tam literatura.
- ⁵ Por. m. in. B. K o r d a s i e w i c z: Testamentowe..., s. 117; S. W ó j c i k /w:/ System..., t. IV, s. 259 i nast.; J. S. P i a t o w s k i: Prawo spadkowe, Warszawa 1987, s. 174 - 175.
- ⁶ Zwrócił na to uwagę S. W ó j c i k: O potrzebie pewnej zmiany w kodeksie cywilnym, PiP 1984, nr 9, s. 67.
- ⁷ Por. uchwałę składu 7 sędziów SN z 26 marca 1985 r. III CZP 75/84 /zasada prawna/, OSNCP 1985, nr 10, poz. 147. Wcześniej przyjmowano, że decydujące znaczenie mają ceny z chwili otwarcia spadku - por. orzeczn. SN z 8 lutego 1984 r. III CZP 1/84, OSPiKA 1985, nr 4, poz. 75. W doktrynie postulat zmiany tej zasady zgłosił B. K o r d a s i e w i c z w krytycznej glosie do orzeczn. SN z 8 lutego 1984 r. III CZP 1/84, opubl. j. w.
- ⁸ Ustawa z 8 marca 1990 r. o samorządzie terytorialnym /Dz. U. Nr 16, poz. 95 z późn. zm./ oraz ustawa z 22 marca 1990 r. o terenowych organach rządowej administracji ogólnej /Dz. U. Nr 21, poz. 123/.